

Gotikinės estetikos specifika Jolitos Skablauskaitės romanuose

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjama Jolitos Skablauskaitės kūryba (šeši romanai) iki šiol jai netaikytu gotikinės estetikos aspektu. Šiuolaikiniam gotikiniam romanui, kaip ir klasikiniam (XVIII a. pabaigos), būdinga tai, kas barbariška, nenatūralu, pabaisiška, nuodėminga, iracionalu, chaotiška, tabuizuota. Ieškoma fantasmagoriškos vaizduotės suklestėjimo priežasčių, aptariami specifiniai rašytojos goticizmo bruožai – saviti erdvėlaikio parametrai, antžmogiškų būtybių kilmė, moterų personažų tipologija (dieviškos silfidės ir žemiškos driežės), kontroversiškas šeimos vaidmens traktavimas, naujoviška meilės, sekso, kūrybos, mirties motyvų interpretacija. Daroma išvada, kad Skablauskaitė – nepralenkta chtoniškosios vaizduotės ir goticizmo reprezentantė lietuvių literatūroje.

Raktažodžiai: gotikinis romanas, chtoniškoji vaizduotė, moterų rašymas, šiuolaikinis lietuvių romanas.

Kitoks raktas

Jolitos Skablauskaitės kuriamą ryškų ir keistą pasaulį galima sieti su ezoterika, fantastine literatūra, siurrealizmo srove, psichoanalize, mitokritika ir pasakų poetika, postmodernizmu, Kito / Svetimo aktualizavimu, dionisiškąja ekstaze, ir visos šios prieigos paaiškintų kurį nors prozininkės kūrybos aspektą ar jų konglomeratą. Vienas naujesnių mėginimų interpretuoti rašytojos kūrybos savitumą yra tarpdalykinė ekokritikos perspektyva¹. Kol kas nebuvo taikytas gotikinės estetikos raktas, o jis funkcionaliai tinka, nes rakina ir slaptuosius rašytojos meninio pasaulio kambarius, be to, pabrėžia jos išskirtinumą lietuvių prozos kontekste. Siaubo elementai, anksčiau vyravę pasakose ir gotikiniame romane, kuris XVIII a. antroje pusėje buvo tipinis anglų literatūros žanras, dabar atgimsta šiuolaikinėje gotikinėje

1 Žr. Irena Ragaišienė, „Pelkė Jolitos Skablauskaitės ir Silvijos Plath kūrinuose“, in: Irena Ragaišienė, Vijolė Višomirskytė, Indrė Žakevičienė, *Ekokritikos akivarai*, Kaunas: Profesoriaus Broniaus Vaškėlio literatūrinės komparatyvistikos centras, 2007, p. 48–72.

vaizduotėje, kuri elementariomis formomis klesti populiariojoje literatūroje, bet kartais pajvairina ir elitinės prozos naratyvą. Klasikinis gotikinis romanas pozicinuojamas 1784–1820 m., pirmiausia britų literatūroje (Horace Walpole *The Castle of Otranto*, Ann Radcliffe *The Romance of the Forest*), vėliau išplėtojamas vokiečių, prancūzų, nyderlandų, JAV rašytojų ir evoliucionuoja nuo istorinių ar gąsdinančių, bet sentimentalų pasakojimų link įmantrios vaizduotės suklestėjimo bei nuolat sporadiškai atgimsta įvairiose estetinėse sistemose. Gotikinė estetika susijusi su chtoniškąja paradigma, jos pavidalams būdinga tai, kas barbariška, nenatūralu, pabaisiška, nuodėminga, iracionalu, chaotiška, tabuizuota. Vienas šio straipsnio pretekstų – Renatos Šerelytės teiginys recenzijoje apie šiuolaikinės gotikinio romano atstovės britės Angelos Carter romaną *Stebuklinga žaislų krautuvėlė* (vertė Regina Rudaitytė, 2007): „gotikinės“ literatūros, o dar šiuolaikinės, Lietuvoje tektų paieškoti². Skablauskaitės romanai liudija, kad toli ieškoti neteks. Šiuo straipsniu bandoma praskleisti ezoteriškos lietuvių kūrėjos prozos kitoniškumą, konstatuoti, kad tai originalus lietuviškas šiuolaikinės gotikinės mąstysenos variantas.

Substanciškai gotiška

Pirmuosiuose rašytojos realistiniuose kūriniuose – debiutinėje apysakoje *Tik šviesūs paukščiai naktyje* (1986), romane *Žolių kartumas* (1990), apsakymų rinkinyje *Liūnsargių moteris* (1993) gotikos krislai pasireiškėdavo tik kaip trikdantys ar paslaptingi elementai ant kasdienybės slenksčio, o vėliau gotikinė estetika persmelkė visą pasaulėjautą ir conceptualizavosi į dominuojančią pasakojimo strategiją. Romanuose *Mėnesienos skalikas* (1997), *Kitas kraujas* (2002), *Septyniadangė erdvė* (2004), *Brudenis* (2006), *Sado sindromas* (2010) sukurtasis pasaulis knibžda iškreiptomis, monstriškais, groteskiškais formomis, nors visada šalia koegzistuoja paslaptis ir magija, išrinktųjų (menininkų, žynių) luomas, grožio kaip laisvės ir išsivadavimo samprata, būties mįslingumo pajauta.

Lyginant su Skablauskaite, minėtos Carter prozoje gotikinės estetikos kurkas mažiau, (o juk britė laikoma pavyzdine gotikinio romano kūrėja³), jos pa-

2 Renata Šerelytė, „Dvi šiuolaikinės pasakos“, *Šiaurės Atėnai*, 2007 08 25.

3 Regina Rudaitytė, „Angela Carter’s Gotic Phantasmagoria in *Nights at the Circus*“, in: Regina Rudaitytė, *The Metamorphosis of Character in Postmodern Fiction*, Vilnius University Press, 2000, p. 67–77.

sakojimas, bent jau lietuviškai išverstoje *Stebuklingoje žaislų krautuvėlėje*, konstruojamas gana realistiškai, atpažįstami kasdieniai santykiai ir žmogiškos realijos, tik pats pasaulio modelis marionetinis, valdomas monstro – lėlių meistro, kuris manipuliuoja žmonėmis nelyg sukonstruotais mechanizmais. Lietuvos autorės romanai *Mėnesienos skalikas* ir *Brudenis* dar kiek stipriau koreliuoja su realistine paradigma, o romanuose *Kitas kraujas*, *Septyniadangė erdvė* ir *Sado sindromas* empirinė tikrovė jau yra antrinė ir antraeilė, o pirminė materija – gotiška regėjimų, vidinės sumaišties, beprotybės, pašamonės karalija, tikras gotikos siausmas, kuris jos prozoje nuolat stiprėjo, ir neatsitiktinai rašytojos–dailininkės grafikos paroda, pristatyta Jonišio kultūros centre 2010 rugsėjį, vadinosi „Kitabūčio mirazai“. Skablauskaitės kūryba ilgainiui tampa substanciškai gotiška.

Toks fantasmagoriškas Skablauskaitės pasaulis, koks pristatomas skaitytojui dabar, būtų buvęs neįmanomas viešinti ankstyvuojų jos kūrybos periodu XX a. 9-ajame dešimtmetyje – sovietmečiu niūrios fantastikos antplūdis ir tamsiųjų prigimties jėgų skvarbumas būtų vadintas „juodu dekadentizmu“ ir netoleruotas cenzūros. Bet ir anuomet vaizduojant paprasčiausią kasdienybės epizodą šmėžavo grėsmės nuojauta, iškalbios „kruvinos“ detalės, sutemų pasaulėjauta; tuo požiūriu ypač įsidėmėtinas romanas *Žolių kartumas* (pirmasis iš šešių), publikuotas pačiame nepriklausomybės atgavimo įkarštyje, bet skleidžiantis absoliučiai rezignacinę nuotaiką, personažų pasimetimą ir akligatvio, pražūties atmosferą:

Ant stalo guli mėsa, citrinos ir stovi dubuo, pilnas vyšnių. Keli alaus buteliai. Staltiesė visa aptaškyta raudonomis sultimis. Už lango – medžiai, nuo kaitros pageltę. Gervazas godžiai išgeria stiklinę alaus, nusišluosto atgalia ranka lūpas, į lėkštę įsideda didelį gabalą pusžalės mėsos. Saulė šviečia tiesiai į akis. Pakilęs nuo kėdės, užtraukia ant langų užuolaidas. Prieblandoje vyšnios žėri lyg pjaunamų gyvulių akys.⁴

Vėliau herojai dažnai valgys žalią mėsą ir gers nebe vyšnių kraują, – skirtis tarp buitinio plano ir fantazijos kerojimo sparčiai progresuos, kol kūrinuose ims dominuoti visi galimi gotikinės estetikos šaltiniai ir šimtaprocentinis anтураžas: archajiški klodai, legendos, pramotės paieškos, griuvėsiai, pilys, kapai, koplyčios, gili praeitis, tolimi kraštai, gamtos visagalybė, žudikai, kraujomaiša, vampyrai, karstai, kerštas, kanibalizmas, nekrofolija, paranormalūs įvykiai,

4 Jolita Skablauskaitė, *Žolių kartumas*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 358.

ertmės-kavernos (astronomijoje taip įvardijama kosminė tuštymė be žvaigždžių ir ūkų) ir t. t.

Kokios priežastys galėjo lemti tokios išskirtinės, puošnios ir šiek tiek patologiškos vaizduotės sukletėjimą? Tūkstantmečio riba, nusivylimas racionalių pasaulėvaizdžiu, nežabotas fantazijos polėkis kaip priešstata netolimo sovietinio režimo normatyvumui, pabrėžtinai manifestuojama kūrybos laisvė, unifikuotos vartotojiškos visuomenės kritika („Žmonės dabar – tik manekenai, prikimšti pjuvenų, vatos ar spalių. Visi kartoja tuos pačius judesius; nusibodę žodžiai it kranksėjimas kokių varganų, apipešiotų paukščių“⁵). Posovietinėje rusų literatūroje irgi stebimas gotikinės estetikos pakilimas kaip „istorinės traumos ir monstrinio magizmo derinys“ (Dina Chapajeva)⁶. Tyrinėtoja teigia, kad taip sugrįžta išstumta atmintis apie Stalino laikų represijas. Bet Skablauskaitės kūryba atstovauja kiek kitokiai linkmei – tai pirmiausia būdas pabėgti nuo dabartinės tikrovės ir nuo savo vidinių košmarų. Tikrovė tokia sudėtinga, slogi, reikia virš jos pakilti, – ne kartą yra teigusi rašytoja. Kūryba Skablauskaitei – vienatvės kompensacija, būdas atsiplėšti nuo niūrios kasdienybės. Romanų veiksmo vietas prototipas – gimtasis Kuisių kaimas Joniškio rajone, kuriame ilgai gyveno su sergančia motina sukrypusioje, vėjo perpučiamoje trobelėje be patogumų, karaliaujant drėgmei, pelėsiams, voratinkliams, žiurkėms. Rašytojos liudijimu, žiemą būdavo taip šalta, kad rašant mašinėle, pirštai prilipdavo prie metalinių klavišų. Būstas Vilniuje – vos kelių kvadratinėjų metrų ankštas kambarėlis. Biografiniai momentai neginčytinai įsispaudė kūryboje: nuo vaikystės buvo labai vieniša (iš-tisas dienas žiūrinėdavusi plyšius, įtrūkius, dėmes, vaizdavusi regėjimus), nekūrė šeimos, baigė meno studijas, mokėsi drabužių modeliavimo (veikėjų apranga aprašoma skrupulingai, ypač puošnios suknius), dėl smurtinio išpuolio prieš ketletą metų ilgai gulėjo ligoninėje, iš arti matė daug mirtininkų. Jos nupieštos liesos, liūdnos moterys kumpomis raganų nosimis primena autoportretus. Rašytoja mėgsta rengtis juodai kaip gotė.

Studijų metų kolegė, bendraamžė iš Vilniaus valstybinio dailės instituto grafikė Elvyra Kairiūkštytė (1950–2006) yra sukūrusi tris rašytojos portretus, vieną jų menotyrininkė Ramutė Rachlevičiūtė apibūdina kaip „*fin de siècle* epo-

5 Jolita Skablauskaitė, *Septyniadangė erdvė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 85. Toliau cituojant nurodoma santrumpa *SE* ir puslapis.

6 Дина Хапаева, *Готическое общество: Морфология кошмара*, 2-е издание, Москва: Новое литературное обозрение, 2008, p. 117.

chos porcelianinės lėlės baltumą, dužumą ir dekadentinius trupančio pumpuro ženklus bei atributus⁷; kitą įvardija kaip „bekraujį, tarsi glamžyto šilko, Jolitos Skablauskaitės veido glebumą ir dekadentinį indiferentiškumą šiapusinio gyvenimo realijoms“⁸, taip estampuose įžvelgdama užfiksuotus svarbius rašytojos savitumo dėmenis – subtilią ekstravaganciją, atstovavimą meno išrinktiesiems ir šio pasaulio menkybės pajautą. Skablauskaitė iliustravo visus savo apsakymų rinkinius ir romanus (išskyrus debiutinį *Tik šviesūs paukščiai naktį*), kurie knibžda sunkiai identifikuojamų antropomorfinių ir mitinių būtybių, o knygų viršeliai tamsūs: juodi, tamsiai pilki, juodrudžiai arba tamsžaliai, kone paežerės dumblo spalvos. Rašytoja ne kartą yra minėjusi, kad prieš rašydama turi „išsipiešti“: bėpėšiant atsipalaiduoja pasąmonė, „o tada tik rašyk“⁹. Įvaizdintos būtybės tampa prozos veikėjais, tad piešiniai – ne tik iliustracijos knygoms, o dažnai ir pats sumanymo stimulus, pretekstas. Antai mažas, iš pirmo žvilgsnio simpatiškas žmogutis sūpuoklėse Regilianas romano *Kitas kraujas* metrikos lape (3 p.) – demonas, išprievartavęs jauną moterį; iš šio piešinio esą išsirutuliojo visas kūrinys apie genetiškai pažeistą prigimtį, kurioje iš anksto užkoduotas blogis.

Gotiški erdvėlaikio parametrai

Jei ne Skablauskaitės prozoje minimas internetas, mobilieji telefonai ar automobiliai, galėtum pamanyti, jog veiksmo laikas – mažų mažiausiai viduramžiai (prietarų viršenybė prieš *ratio*, kraupi atmosfera, nužudytos merginos kūnas randamas kapinėse). Sekso maniakės Aradijos „kosminis ištvirkimas“ pabrėžiamas antlaikiška geneze: „išaugo iš žemės it ginkmedis, jos praeitis senesnė nei mūsų planetos atmintis“¹⁰. Realus sociokultūrinis kontekstas iškyla labai retai: kaimo krautuvėlėje veikėjas x nusipirko „duonos, dešros ir butelį degtinės“ (*Septyniadangė erdvė*). Nykų provincijos kraštovaizdį keičia atskridęs ir nukritęs

7 Ramutė Rachlevičiūtė, „Deginantis artumas: Elvyros Kairiūkštytės kūryba Vilniaus galerijose“, http://www.culture.lt/7md/?leid_id=753&kas=straipsnis&st_id=7121, žiūrėta 2010 10 12.

8 Ramutė Rachlevičiūtė, „Elvyra Kairiūkštytė: meno viengungė“, *Dailė*, 2007, Nr. 1, p. 35.

9 Audrius Musteikis, „Rašytoja konspektuoja knygas apie sveikatingumą“, *Lietuvos žinių* pridedas *Sveikata ir grožis*, 2006 07 11.

10 Jolita Skablauskaitė, *Sado sindromas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 312. Toliau cituojant nurodoma santrumpa SS ir puslapis.

ežeras; atspėjus jo vardą, dugne esantys rūmai materializuojasi. Visuose romanuose dievinamas Vilnius, bet konkrečių aplinkos atpažinimo ženklų beveik nėra. Tai galėtų būti bet kurio Rytų Europos miesto apšiuręs senamiestis su landynėmis, bomžų aplinka, senais namais, kur būtinai yra baisus rūsys ar kokia apleista daržinė, o veiksmas dažniausiai bazuojamas atokiuose namuose ar slaptinguose soduose. Izoliuotoje nuošalėje („pasaulio užribis“, „paženklinta vieta“) galima likti pačiam su savimi, įsigilinti į savo jausmus, pojūčius, fantazuoti, kliebėti. Į miestą veikėjai grįžta trumpam – prasiblaškyti, tvarkyti dalykinių reikalų, paūžti kavinėse. Jie palieka saugias vietas, daug keliauja, blaškosi, svečiose šalyse ieško nusiramavimo ezoterinėse praktikose, tampa neofitais. *Kito kraujo* veikėjai veržiasi į Lietuvą, roplė Gudula čia prabyla lietuviškai, prigryja. Esminis veiksmas visada rutuliojasi gamtos glėbyje, kažkur apleistame kaime, pasaulio pakraštyje po katastrofos arba šiaip erdvėje beveik be žmonių, kur arti gūdūs miškai, dykynės, neprieinami kalnai, vandens telkiniai, kapinės, lūšnos arba rūmai, kalnų vienuolynas, tarpekiai, arti vandenys, daug skenduolių, kurie prisikelia, bet jau kiti, kitokie. Veikėjai dirba neįprastus darbus – cirke, skerdykloje, krematoriuje, lupa šunių kailius ar tiesiog valkatauja, o garbingesnių profesijų atstovai (architektas, rašytojas, dizaineris, žurnalistas) neišvengiamai įsipainioja į padugnių gyvenimą. Galima patekti į neregėtus miestus po medžių šaknimis, o vargano kaimelio pakraštyje stūkso prabangūs dvarai su senoviniais baldais, brangvyniais, taftos sukniomis, aksomo užuolaidomis, krištolais ir briliantais. Rūmuose esama užburtų vietelių, užrakintų kambarių. Nuolat egzistuoja kontrastas tarp neapsakomo puošnumo, prabangos ir visiško skurdo, tarp skarmalų ir aksomų. Svarbią įtaką turi juodas ožys, užkeiktas auksas, kaukolės ant židinio ar sodybos kampuose, fetišai, amuletai, totemai, primityviųjų kultūrų draudimai ir tikėjimas burtais, ateitį lemiančiais ženklais. Sukuriamas fizinio ir psichologinio labirinto efektas: „įtampa be galimybės pabėgti“.¹¹ Viena iš būdingų gotikinio žanro charakteristikų kritika laiko pereinamąją fazę iš šviesos į tamsą: sutemos, prieblanda, migla, mėnesiena, žvakių mirgesys, smilkalų dūmai, įgaubti veidrodžiai – visa tai padeda panirti į mįslingas būsenas, nutrina kontūrus, protagonistas praranda nuovoką, realių dalykų percepciją, jį persekioja šiurpulinga baimė. Esminiai potyriai ir įvykiai rutuliojasi mėnulio užlietose erdvėse, dažniausiai per pilnatį (antraštė

11 Hendrik van Gorp, „The Gothic novel as a Romantic narrative genre“, in: *Romantic Prose Fiction*, ed. by Gerald Gillespie, Manfred Engel, Bernard Dieterle, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, 2008, p. 255.

Mėnesienos skalikas koduoja romano intrigos ir atomazgos ašį – naktimis laktančio miruolio šungalvio įkandimas mirtinas, nuo jo finale žūsta pagrindinis veikėjas). Penkiolikmetė Kordelija rašydavo genialius eilėraščius pilnaties metu, buvo lunatikė, tačiau nieko vertą grafomaniją kurdavo dieną (*Brudenis*).

Antgamtiškieji monstrai – iš sąmonės svaigulio ir erudicijos

Šioje prozoje slenkstis tarp realybės ir regėjimų dažnai tik numanomas. Visuose romanuose pilna paslėptų ir atvirų nuorodų, kad veikėjai pasitelkia pagalbines priemones (hipnozę, alkoholį, anpilus, tepalus, tyreles, ekstraktus), vartoja ha-liucinogenus (gamtinius ir sintetinius narkotikus, grybus, uogas, žoles), siekdami sukelti ekstatines būsenas, regėjimus, pasiekti transą. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad antgamtinės būtybės Skablauskaitės romanuose atsiranda, gyvena ir veikia tarsi be jokios priežasties ir logikos, tiesiog turime tikėti, kad toks jau savaime yra – antropomorfiškas, zoomorfiškas – pasaulis, paslaptingesnis ir baisesnis nei diktuoja sveikas protas. Tokio pasaulėvaizdžio šaknys remiasi į senąjį baltų tikėjimą, pagonybės vaizdinius, animalizmo, šintoizmo postulatus, kurių šiuolaikinis žmogus nebeišpažįsta ir žino tik iš knygų. Bet Skablauskaitės veikėjai stengiasi išsiskirti iš minios, pakilti „aukštai virš savo niekingos būties“, o tada jau viskas įmanoma. Nežemiški padarai gimsta iš žmogaus ir žvėries sueities, o kartais – tai net kosminio įsikišimo padarinys: kažkoks Oranžinis (gal branduolinis) sprogimas sunaikina kaimą, po to randasi keistų mutantų (pusiaužmogių), paukščio – žmogaus, šuns – žmogaus hibridų; romanų fabulą stumia ar fone veikia būtybės, kurių kojos plėvėtos, žvynuotos, joms išdygsta sparnai, snapai, ragai, milžiniškos ausys, kanopos, plunksnos, uodegos ir pan. Reprezentuojant pagonišką pasaulėvaizdį, augalija taip pat gyvena visavertiškai, myli, turi kūną ir sielą, kaip antai medžių mealidės, t. y. nimfos: Ažuolo nimfa – raumeningas vyrukas žalsvais gyvaplaukiais, obelių nimfos – gležnos moterys. Transmigracija į fauną ir florą vyksta nuolat. Vilkarnės krūmas įsimyli jaunuolį, burtininkė padeda tai meilei – jaunuoliui nukapoja pirštų galus, kad nukraujuotų, tada iš-tatuiruoja jo kūną vilkarnės piešiniais, kitaip tariant, nužudo, kad liktų su mylimąja amžinai. Meilės autentiškumas įtvirtinamas tik per mirtį. Romanuose veikia galybė proistorinių, mitinių, literatūrinių personažų – hominidas, baltoji salamandra, elfai, vėlės, gerosios ir piktosios dvasios, Triušis iš Lewiso Carrollio

Alisa Stebuklų šalyje, anubiai, sirenos, undinės, lotofagai, graikų pabaisos lamijos, simpatiški satyrai, Panas, vilkatai ir kiti keisčiausi metamorfoziniai padarai. Brudenio vardo genezė – prūsas agatyras (gentis aprašyta ir Heorodoto, ir XVI a. kronikose, ir Gintaro Beresnevičiaus¹²). Ne visada lengva atskirti, kur istorijos, folkloro ar mitologijos reminescencijos, o kur Skablauskaitės naujadarai: singsingai (šunburniai), vakvakai, lemūrai (bekūnės vėlės), belonochasmos (drakonai), hemerobai (vabzdžiai), berbioletės, namidai (blakės) ir t. t. ir pan. Fantaziją maitina ne tik individuali ir kolektyvinė sąmonė, bet ir erudicija, specialios studijos – rastume apščiai Antikos, keltų-germanų, senųjų baltų, indų, kinų, Lotynų Amerikos indėnų, Afrikos mitologijos apraiškų, Tibeto medicinos, jogos ir ajurvedos atšvaitų, siaubo pasakų ir paprastų bobučių prietarų – iš viso to kuriama kartais ganėtinai šokiruojanti samplaika. *Septyniadangės erdvės* pabaigoje pridėti dalykiniai komentarai „Autorės paaiškinimai“; surinkti smulkiu šriftu jie užima net 11 puslapių¹³, kuriuose tikri faktai ir žinios jungiami su imituojamu moksliškimu, kaip tai dažnai daro Jorge Luisas Borgesas ar Miloradas Pavičius.

Šeimos paneigimas. Silfidės / driežės inkarnacijos

Skablauskaitė dar savo pirmuose realistiniuose kūriniuose suardė lietuviams gana šventą šeimos modelį. Čia nėra giminystės ryšių, personažų tėvai anksti mirę, žuvę autokatastrofose, tad jie našlaičiai, prieglaudų augintiniai, išsiskyriusių šeimų pamestinukai arba su tėvais palaiko tik epizodinius, priverstinius santykius. *Sado sindromė* trys broliai labai skirtingi, kartu žaidžia, bet nuolat konkuruoja, kol suaugus priešiškus pereiną į atvirą konfliktą. Kai kurie pagrindiniai veikėjai – ne visai žmogiškos kilmės: Mantvydas pradėtas neūžaugos demono, driežė Gudula – reptilija, žudiko Redo motina – ragana, tėvas – burtininkas. Nėra pastovaus namų lizdo ir palikuonių (pradėti kūdikiai miršta iščiose ar vos gimę), žavimasi individo suverenumu, visiška nepriklausomybe. Namus kartais atstoja ežeras, kūdra, upė, tvenkinys – labai stipri vandens, kaip vaisingumo galių, magija, taip pat ypatingą reikšmę turi Sodas, kuris atskirtas nuo bendruomenės

12 Gintaras Beresnevičius, „Erasmus Stelos paraštėse“, *Šiaurės Atėnai*, 2003 07 26.

13 Jolita Skablauskaitė, *Septyniadangė erdvė*, p. 249–260.

tvirta tvora ir tuo pačiu išlaisvintas nuo jos moralės normų. Nesusisaistęs šeimos ryšiais herojus egzistuoja pats sau kaip savarankiška monada. Toks eskapizmas ar vienatvė leidžia patirti ypatingų nuotykių ar pražūtingų aistrų.

Lietuvių prozoje iki Skablauskaitės niekas taip kardinaliai nepoliarizavo kūno ir sielos plotmių. Dualistinis santykis tarp nepasotinamo sekso ir efemeriškos meilės yra įžūlus, radikalus, giljotininis. Skablauskaitė-rašytoja, kaip ir jos sukurtosios veikėjos moterys, lyg balansuoja tarp silfidės – oro stichiją įsameninančios dvasingos būtybės – ir driežės, atstovaujančios gamtos jėgoms, infernališkai dimensijai, dionisiškam maištui¹⁴. Silfidė pažįsta menus, filosofiją, yra atsidavusi dvasinės savasties paieškoms ir nevaržomam kūrybos polėkiui, o driežė įkūnija pragaištingą kūniškumą, vedančius į katastrofą seksualinius geidulius, mirties triumfą, visa ko laikinumą. Mantvydas iš *Kito kraujo* visiškai nemylti roplės Gudulos, nors su ja gyvena, bet dievina nuskendusią nekaltą šviesiaplaukę mergaitę Altėją, pirmąją meilę, virtusią silfide. Vienintelis romanuose jaukiai skleidžiamas giminiškas ryšys yra incestinė meilė tarp brolio ir sesers; šis nuodėmingas, bet saldus, tobulas jausmas laikomas alternatyva nenumaldomai kovai tarp lyčių. Šiuo aspektu neišvengiamai peršasi psichoanalitinė traktuotė – tai jungiškąji vieno žmogaus vyriškosios ir moteriškosios sielos pusių jungtis – Animus / Anima. Brudenio sesuo Jovasė (to paties tėvo, bet kitos motinos) skaito Kantą ir Heideggerį, ji gležna laukų gėlė, nežemiška lyg elfas ir atrodo kaip tikra Brudenio Anima; jos netekęs jaunuolis sulaukėjo, degradavo. Devyniolikmetė Gabija, ištekėjusi už verslininko, dykaduoniavo ir „geidė nuodėmės“. Ji buvo šviesiaplaukė, naivi, jos kūnas „aplipęs saldžiom žiedadulkėm“, sidabriškai švytinčia oda, todėl nevarė vyrų iš proto. Kas kita tos „juozganos“, tamsiaodės juodaplaukės, kojų ir rankų nagus dažančios juodai – jos apdovanotos kerų galia, dažnai turi kokią nors antgamtinę savybę ar kūno išskirtinumo žymę: ypatingas akis, roplio odą, storus vokus, gebėjimą nuostabiai dainuoti, mokėjimą sutaisyti ypatingus žolių antpilus, pranašauti ateitį. Senstančios moterys miega ant šviežios skerdienos, kad būtų amžinai jaunos. Stiprios tamsios moterys visada giliai, instinktyviai gamtiškos ir labai nuodėmingos, bet gamtai blogis nepriskiriamas, tad ir nuodėmė čia abejotina. Baltaodės, subtilios, intelektualios moterys neišgyvena.

14 „Kelias į vienį dionisiškoje kultūroje eina chtoniškąja linija, nukreipta žemyn, į žemės galias. [...] Kalbant metaforiškai, tai netgi nėra kelias – tai greičiau ekstatinis šuolis į prarają, orginis šokis“. Žr.: Eugenijus Ališanka, *Dioniso sugrįžimas: Chtoniškumas, postmodernizmas, tyła*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 17–18.

Moterų tipažai pasikartojantys – jos arba labai gražios, arba kuo nors ekstravagantiškos – roplės Gudulos juozgana oda ir beplaukė galva pritrenkia visuomenę kaip supermodernumo viršūnė. Bubė – blindė, išdygusi ant patvoryje pamestos savo senelės Barboros palaikų, geria kasdien po stiklinę šviežio kraujo ir taip atjaunėja. Romanas *Septyniadangė erdvė* skiriamas močiutei Barborai Skablauskienei, daugiavaikei moteriai, kurios nepaprastumas pabrėžiamas mitologinės keturpirštės plėvėtos Orjanos nusileidimu iš kosmoso – ji pradėjo gentį, pagimdė septyniasdešimt žemės vaikų, grįžo į žvaigždes.

Meilės guolyje Skablauskaitės personažai tampa žvėriazmogiais, meilės istorijos trunksa neilgai, baigiasi tragiškai, nes triumfuoja instinktai. Jaunutės princesės turi arba anksti mirti, arba tapti kraujasiurbėmis erotinėmis goduolėmis („[...] mylėtis su Mauda, tai – lyg panirti į karštą, garuojančią skerdieną. Ir kvapas būtų toks pat...“¹⁵). Moterys – pragariška traukos jėga, kuriai neįmanoma atsispirti. *Sado sindromo* fabulos projekcija iš pradžių pozityvi – dizaineris Bernardas Albanas iš pauglės pamestinukės Moinos norėjo užsiauginti sau mielą žmoną ir gyventi pasiturinčio biurgerio gyvenimą, bet neatsispyręs lytiniam alkiui, seksistiškai išnaudojo moteris (aktore, prostitutę, dailininę), kol po Moinos nužudymo jį patį pavergė sekso maniakė Aradija. Orgiastinis Aradijos įkarštis sueities metu ją fiziškai transformuodavo į „baisidę rūpužę“:

Dar neprasidėjus mudviejų geismingom gargalionėm, Aradija savo kambaryje tarsi padvigubėjo; išsipūtė jos krūtys, atsirado pagurklis, veido bruožai persikreipė, pajudo burna, tapo panaši į dvokiančią kiaurymę. Jos kekšiški žodžiai... Jos kekšės žargonas, o aš į ją prabilau hebrajų kalba. Koks juokingas apsirikimas! [...] Ir kur buvo to kūno pakraštys? (SS, p. 315)

Laukinė aistra, geismas – goticizmui neginčijama vertybė. Roplė driežė Gudula – vienas įstabiausių personažų, ji reinkarnavosi į žmogų, vėliau nutrenkta žaibo vėl tapo rople. Moterys plėšrios, despotiškos, nuodingos kaip ponija Mauda, turtingo vyro išlaikomos arba paveldėjusios palikimą, užprogramuotos seksui ne tik patologiškos prigimties, bet ir dyko buvimo. Gašlioji Aradija – nepasotinama „kraugeriška patelė“, „ugnikalnis tarp kojų“, kitos moterys prieš ją atrodo kaip „prėski paplotėliai“ (SS, p. 323). Barbora-Bubė, driežė Gudula, genialioji poetė

15 Jolita Skablauskaitė, *Brudenis*, Vilnius: Vaga, 2006, p. 43. Toliau cituojant nurodoma santrumpa B ir puslapis.

Kordelija ir ištvirkėlė Aradija – išskirtiniausios Skablauskaitės moterys. Jos turi vyrams neprieinamų paslapčių, nes *kitas* kraujas arba šėtono dovanotas talentas suteikia pranašumo. Vyrus moterys paveikia fatališkai, juos užkeri stubinamas grožis, baisi erotinė jėga, o konkurentai yra nepakenčiami (Raudonasis Erikas – „peilininkas“ nudobė visus vyrus, kurie atsirasdavo šalia jam patikusios moters). Vyrai meta gerus darbus – leidybą, architektūrą, kūrybą, išsibeldžia į kalnus, į kaimą, užsiima šunlupyste, girtuokliauja, nusivalkioja, suserga, išprotėja, yra nužudomi. Nors vyrai tipiškai sako, kad moteris turi jaustis „patele“, dažniausiai ji tampa likimo lėmėja, ir jie bejėgiai ką nors pakeisti (išimtis – „galingas patinas“ Erikas). Romanuose veikia kone demonų legionas, chtoniškojo pasaulio būtybės tiesiog siautėja, ir čia galima išžvelgti Skablauskaitės implikaciją, kad šėtoniškas užvaldo, kai žmonės pernelyg mėgaujasi materija. Autorė linkusi šokiruoti merkantiliškų poreikių adresatą, nepakenčia vidutinybės „savipakankamumo“:

Anapusbės artumas – mirties prisijaukinimo pastanga?

Per švelnu būtų sakyti, kad Skablauskaitės kuriamame pasaulyje riba tarp mirusiųjų ir gyvųjų pasaulio yra labili, jie tiesiog gyvena kartu, vadinami nemiruoliais arba prisikėlusiais. Jie materializuojasi, ima veikti kaip gyvos būtybės, dažniausiai pabaisos arba išskirtinių gebėjimų turintys orakulai: „Kad būtum sukurtas iš naujo, privalai grįžti į kosminę naktį. Mirštama pasaulietiškam gyvenimui, atgimstama laisvei. Atsidūręs tarp žmonių, bus laikomas pamišėliu arba nepaprastu burtininku“ (*SE*, p. 120). Tokie sutvėrimai egzistuoja vienoje plotmėje kartu su gyvaisiais, primeta savo valią, mato ateitį, keršija už išduotą meilę. „Dangiškoji ir žemiškoji sritis – per vien“ (*SE*, p. 242), pragariškoji – taip pat. „Mirusieji nėra mirę“ (*SE*, p. 195). Kūniškosios materijos irumą, baigtinumą iliustruoja ilgos ir išsamios neišgydomų ligų, priešmirtinių agonijų scenos (*Sado sindrome* Albanas ilgai ir sunkiai marina mylimą aktorę Igerną). Herojai prieraišūs savo idealios meilės palaikams tiesiogine prasme – trokšta atkasti mirusiųjų silfidžių kapus. *Eros* ir *thanatos* ryšį pabrėžia net makiažas: „Aradija pirkosi laidotuvių kosmetiką; visą laiką nubaltinta, nurausvinta, išvaškuota, puošniomis įkapėmis prisidengusi pasirodydavo žmonėms“ (*SE*, p. 321). Tamsiosios jėgos manifestuojamos per nykimo, puvimo, baigties įvaizdžius, juodos spalvos viršenybę (juoda apranga,

juodos vaisės, juodas vynas), o mėlyna spalva ženklina aristokratizmą, seną genealogiją, dvasines praktikas (agatyrų palikuonis Brudenis mėlynai dažėsi plaukus ir kūną, burtininkas Vitimiras gyveno mėlyname name).

Nepaisant vyraujančios satanistinės atmosferos, išvelgiama trapi krikščioniškoji skirtis tarp dangiško ir pragariško lygmenų. Per kosminę katastrofą herojė išsigelbėjo pakibusi ant kryžiaus. Romane *Kitas kraujas* urnos ir marškonio paieškos yra aliuzija į Gralio taurę ir Kristaus drobulę. *Septyniadangę erdvę* galėtume traktuoti kaip aukštyn kojom apverstą septynių nuodėmių struktūrą, tik išdėstyta ne pragaro ratais, o dangaus koncentrais. Albanas po didelio sukrėtimo žegnojasi prieš miegą, šnabžda maldažodžius, viliasi aukštybių malonės: „Norėdamas atsipeikėti, stengiausi kuo ilgau žiūrėti į dangų [...] nes tau priklauso šios erdvės, o ne patamsiai su nuruplėjusiais šliužais“ (SS, p. 327). Sadistas Redas, žudęs jaunas mergaites, nejautė jokio sąžinės graužimo, nes jo neveikė „transcendentinė valia. Šis aukštesnysis dvasinis pradas jam nebuvo duotas“ (SS, p. 372).

Pusiaužmogiai ir monstrai, rašytojos liudijimu, ateina iš pašamonės. Šiuolaikinė literatūrinė gotika apskritai orientuota į psichologines baimės versijų šaknis, siejama su individualios psichikos išgąščiais ir siaubais: „Vaiduokliai, demonai ir vampyrai yra suvokiami kaip žmogaus ‚kitas‘“¹⁶, užgniaužto nerimo ir neleistinių troškimų sampyna.

„Griaunančioji jėga išlaisvina kuriančiąją“

Tokia tezė deklaruojama romane *Brudenis*, ją patvirtina *Sado sindromas*. Sklauskaitė nukarūnuoja tris tipines „romantines“ atramas – gamtą, meilę, kūrybą, vaizduodama jas kaip žiaurias ir prieštaringas stichijas, tik reisykiais teikiančias psichodelinės ramybės iliuziją. Galia kurti traktuojama kaip ypatingos psichikos sandara ir ne Dievo, bet šėtono dovana. Talento kaina – sandėris su demoniškuoju pradū. Pašauktasis atsižadės visko, pasišvęs rašymui. Geniali poetė Kordelija – somnambulė, aukštesnės jėgos jai padiktuoja eiles, kurias užrašo nieko nepprisimindama. Kordelija žudikė – to pareikalauta už ypatingą talentą (į ją vos gimusių įsikūnijo nelabasis). Siekdamas įgyti unikalios patirties kūry-

¹⁶ Regina Rudaitytė, *op. cit.*, p. 66.

bai maniakas Redas beatodairiškai žudo (*Sado sindromas*). Apie siaubo apsakymus kuriantį Brudenį autorė saviidentifikuodamasi sako: „Klaiki dvasios agonija rimo, jam labai padėjo rašymas. Ten palikdavo visus savo košmarus“ (*B*, p.184). Autoterapiškai veikia kompensaciniai psichologiniai mechanizmai, harmonizuodami vidinę sumaištį. Romane *Septyniadangė erdvė* daroma netikėta prielaida: gal iš meilės, kai nėra vaikų, gimsta naujas pasaulis (pagrindiniai romanų veikėjai paprastai kūrybingos asmenybės ar bent tokiais dedasi)?

Kodėl Skablauskaitės kūryba menkai reflektuojama kritikos? Recenzijų paskiri romanai sulaukia, bet nesama apibendrinančių straipsnių, studijų. Lietuvių prozoje neturime panašaus meninio mąstymo tradicijos, nerandama, koku kampu tapatintis su tokia literatūra. Romano žanro požiūriu visų stambiųjų Skablauskaitės kūrinių kompozicija labai amorfiška – tarsi sukurti struktūrą neleistų šizofreniškos psichikos ypatybės.

Brudenis viską pajunta greičiau, nei kiti, netgi neįmanomus dalykus. Savo kūriniais jis įkvepia makabriškos gyvybės. Su pasimėgavimu demonstruoja iškrypėliškas aistras. Savo pairusiais nervais įtikinamai tikroviškai aprašo haliucinacijas. Jį visą laiką slegia kaltės jausmas. (*B*, p. 28)

Daugumoje Skablauskaitės romanų nėra laikančios konstrukcijos, ėjimo į tikslą, šlubuoja siužeto plėtojimo technika. Ypatingas šios rašytojos talentas atsiskleidžia kuriant poeziją proza, nepaprastai vizualius peizažus ir „įelektrintas“ erotines scenas, bet šie paskiri epizodai menkai integruojami į kūrinių visumą. Viename interviu rašytoja sako: „Kartais man eskizas yra įdomesnis nei užbaigtas kūrinys.“¹⁷ Galėtume manyti, kad konstruktyvumo atsisakoma sąmoningai, mąstoma vaizdinių pliūpsniais, ryškiai žodžiais nutapytų fragmentų girdant, kurių dėlionės galima apibūdinti Orhano Pamuko žodžiais apie vieno dailininko metodą: „Mellingas tarytum atsisako centrinės kompozicijos. [...] kai žiūriu į jo pieštus vaizdus, man susidaro įspūdis, kad jie neturi nei centro, nei pabaigos – kaip kinų popieriaus ritinėliai ar kai kurie grandininės kompozicijos kino filmai.“¹⁸ Menkas tokios prozos dinaminis pajėgumas apsunkena skaitymo

17 „Kartais eskizas įdomesnis už kūrinių“, su rašytoja Jolita Skablauskaite kalbasi Jolanta Sereikaitė, *Nemunas*, 2010 01 28–02 03.

18 Orhan Pamuk, *Stambulas: Prisiminimai ir miestas*, iš turkų kalbos vertė Justina Pilkauskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2009, p. 95.

procesą, bet visa tai atperka stipri emocinė sugestija, gilinimasis į žmogaus prigimties tamsiąsias puses, į Niekio tuštumą, kurią užpildo geismas, taip pat vos užčiuopiama moralės (ne moralistinė) linija. Kaip lengvas šydas virš žiaurybių kartais suplevena beveik neišreikšta, bet juntama krikščioniškoji savimonė. Personazai yra taip stipriai gundomi, kad neatsilaiko, dažnai suvokia savo paklydimų mastą, pripažįsta, kad atsidūrė šėtono valioje. Vyrų kritikų požiūriu – pats tokios moters (tiek rašytojos, tiek jos herojų) pasaulėjautos pobūdis ekscesiškas, obsceniškas, nepriimtinas. Skablauskaitės moteris – fatališka būtybė, savo nenugalima prigimtimi išsisknijusi gamtoje ir atmetanti civilizuoto gyvenimo standartus, kurie laikomi banalybės pagrindu. Ribinės seksualinės patirties kraštutinumais – sadizmu ir mazochizmu – paskutiniai Skablauskaitės romanai primena Larso von Triero filmo „Antikristas“ probleminį lauką. Gal tai antropocentrinės kultūros kracho simptomai, jei prisimintume siaubo ar fantastinių filmų industriją, kompiuterinių žaidimų monstrus, etc.? Kad ir kaip būtų, gotiškosios vaizduotės sodrumu ir intensyviu išskleidimu Skablauskaitė lyderiauja lietuvių prozoje per abu atkurtos nepriklausomybės dešimtmečius.

Specifics of Gothic Aesthetics in Jolita Skablauskaitė's Novels

Summary

The Gothic novel, which was a typical genre of English literature in the second half of the eighteenth century, had eventually been marginalized, but its tradition has been revived in the creative work of contemporary women writers (for instance, in Angela Carter's novels or post-Soviet Russian literature). Gothic aesthetics is linked to the chthonic imagination the forms which are characterised by what is barbaric, unnatural, monstrous, sinful, irrational, chaotic and tabooed. In contemporary Lithuanian literature, Gothic aesthetics is represented originally by Jolita Skablauskaitė's novels and short stories. In her novels *Mėnesienos skalikas* (The Moonlight Hound), *Kitas kraujas* (Other Blood), *Septyniadangė erdvė* (The Space of Seven Skies), *Bruđenis*, *Sado sindromas* (De Sade's Syndrome) the writer treats shock therapy and horror as an experience of aesthetic pleasure, and although the world she has created is swarming with distorted grotesque forms, it coexists with

magic, esoteric, and a secret pointing to the mystery of existence. She emphasises the volatility of the boundary separating the living and the dead. Her infernal characters serve as an opportunity for taming death; women are depicted as elemental and fatalistic beings rooted in nature and rejecting the norms of civilised life that are seen as sources of banality and evil. The forms of Gothic aesthetics offer Skablauskaitė the opportunity to express the content of a rich imagination and to escape from her inner nightmares.

Keywords: Gothic novel, chthonic imagination, women's writing, contemporary Lithuanian novel.
